

Развитие на чувствителност към другостта чрез интеркултурен тренинг

Юлиана Попова

Development of Sensitivity to the Otherness through Intercultural Training. This paper presents an exploration of the notions and attitudes of the Bulgarian young people (students in European Studies Bachelor Program) towards the Otherness. Two methods are combined in the study – questionnaire and semantic differential technique. The main conclusion drawn as a result of processing and analysis of the empirical data is about the necessity of special knowledge and intercultural training in order to develop tolerance and sensitivity towards the Otherness.

Key words: otherness, intercultural communication, intercultural training

ВЪВЕДЕНИЕ

Проявата на чувствителност към другостта и културните различия е ценност, от която съвременните общества изпитват особена нужда поради мултиетническата и мултикултурната си природа. За развитието на тази човешка способност не може да се разчита единствено на въздействието на социокултурната среда и нейните агенти на влияние – семейство, образователни институции, медии и други информационни източници и комуникационни канали. В една или друга степен всеки от тези фактори за формирането на индивида способства за затварянето му в кръг от устойчиви социални представи, който издига прегради между “ние” – своите, близките и “те” – другите, чуждите. Макар че основен ориентир в процеса на оценка и категоризация са ценностите на индивидите, в преобладаващия брой от случаите съждения се правят на базата на стереотипи, предразсъдъци или етноцентристки наслоения, а те ни отдалечават неимоверно много от осъзнатата и рационално осмислена представа за другостта, която е в основата на чувствителността към различieto и нейната висша проява – способността за съпреживяване, смяна на перспективата и респект към другостта.

Потребността на съвременното българско общество от вглеждане в проблемите на другостта се усеща по изобилието от различни кампании за благотворителни каузи. Техният успех в набирането на средства доказва, че в душата на българина има чувствителна струна за изпадналите в нужда, за болните, за изоставените, въобще за *другите*, на които трябва да отдадем нашия спорадичен акт на внимание и съпричастност. Но този акт, който най-често засвидетелстваме с изпратения SMS или с известна сума по банкова сметка, е наистина случаен и той не променя нашето отношение към другостта. И ако за по-възрастните поколения промяната в нагласите е по-трудно осъществима, шансът е за младите, у които може да бъде формирано осъзнато и непредубедено отношение към различieto.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Целта на настоящата разработка е да установи дали и до колко обучението по проблемите на другостта променя нагласите към нея и провокира поведение, освободено от стереотипи и предразсъдъци. Тук се има предвид обучението по Межкултурна комуникация, тъй като съдържателно и методологически това обучение е ориентирано към интерпретация на понятията “другост”, “ин-група/аут-група”, “стереотип”, “предразсъдък”, “етноцентризъм” и други подобни от тематичната област на понятието “комуникация с други (чужди, различни)”.

С оглед верифициране на формулираната по-горе хипотеза е проведено емпирично изследване, в чиято методология са комбинирани качествени и количествени методи, а именно анкетно допитване и техниката на семантичния диференциал. Изследователското намерение в случая е да се обхванат всички

аспекти и компоненти в значението на понятието “другост” – както когнитивните представи на респондентите за неговото съдържание, така и техните субективно-емоционални оценки и нагласи към вътрешната му природа.

В изследването са включени 46 студенти от втори, трети и четвърти курс на специалност “Европеистика” при Русенски университет “Ангел Кънчев”, което представлява повече от 50 % от общия брой на обучаваните в тези три курса. Студентите, записани в първи курс на специалността, са съзнателно изключени от групата на експерименталните лица поради факта, че те се намират в период на преход и ориентация по отношение на образователните нива, все още не са се адаптирали към философията на специалността, а обучението им включва предимно общообразователни дисциплини като история, география, информационни технологии и др., при които формирането на ценности не е част от образователната технология.

По отношение на експерименталната група е необходимо да се направи уточнението, че студентите от IV курс вече са изучили дисциплината “Межкултурна комуникация” и са били обект на интеркултурен тренинг, докато за студентите от II и III курс това обучение се очаква в перспектива.

В началото на 2009г. с експерименталните лица е проведено допитване чрез анкетна карта с 10 въпроса, от които 9 са затворени (изискват избор сред алтернативни варианти), а 1 от въпросите предвижда посочване на собствени формулировки и интерпретации от страна на респондентите. Всички въпроси от анкетната карта са ориентирани съдържателно към проблемите на другостта като понятие и реален обект от социалния опит на индивидите. (Приложение 1) В допълнение на респондентите е предоставен тест за семантично диференциране на понятието “друг”, който включва 10 биполярни скали от антоними. (Приложение 2) Част от скалите (*красив-грозен, добър-лош, умен-глупав, силен-слаб, голям-малък, приятен-неприятен*) представят универсалната семантичната рамка Оценка-Сила-Активност, идентифицирана от Чарлз Озгуд и неговите сътрудници (Osgood et al., 1957, 1975) и експериментално верифицирана за българския език и култура от автора на тази разработка. (Попова, 2002) Друга част от скалите (*толерантен-агресивен, познат-непознат, интересен-безинтересен, открит-потаян*) са въведени в теста като специфични за съдържателния обхват на проучваното понятие.

Обработката на емпиричните данни от качественото изследване позволява да се направят редица изводи и обобщения главно в две посоки: 1) за нагласите и субективните оценки на младите хора в студентска възраст към другостта и 2) за ролята на интеркултурния тренинг за развитие на чувствителност към другостта и културните различия.

Нагласи и отношения към другостта

Информация по този аспект се предоставя от отговорите на въпроси 2, 3, 4, 6, 7 и 10 от анкетната карта. (Приложение 1)

Посочените от респондентите примери за индивиди, възприемани като “други”, са многобройни. (въпрос № 2) С най-голяма честота представата за другия се свързва с чужденеца, а на следващо място – с непознатия индивид. Повтаряща се е и представата за другия като различен, като конкретизацията на различието е направена в следните аспекти: различен цвят на кожата, различна култура, различна религия, различен/друг етнос, различен/друг социален статус. Отделни респонденти са идентифицирали другия като представител на конкретна общност: англичанин, румънец, азиатец, турчин, мюсюлманин, хомосексуалист, арогантен политик. Единични отговори представят другия като необикновен и интересен. Като цяло представителите на експерименталната група са успели да обхванат всички измерения на другостта, без да влагат оценъчност. Субективност е проявена

единствено при цитирането на общностни идентификатори, като се предполага, че конотативното значение на посочените понятия е с отрицателен знак.

Респондентите са доста категорични в посочването на основания за квалифицирането на определени индивиди като „други“. (Въпрос № 3) Съответно 60 % от четвъртокурсниците и 46 % от третокурсниците смятат, че определящи в усещането за другост са индивидуалните особености, докато половината от респондентите от втори курс са на мнение, че непознатостта на субекта е по-важният квалификационен признак. Твърде оптимистично звучи фактът, че е незначително малък процентът на респондентите, които идентифицират другостта по външни белези. Това означава, че болшинството от допитаните млади хора не са обременени от стереотипи и предразсъдъци. Друго обобщение, което може да се направи, е, че при студентите, които са изучавали дисциплината „Межкултурна комуникация“, в най-голяма степен се обръща внимание върху индивидуалните различия, т.е. върху поведението на индивидите в конкретна ситуация на интеркултурен контакт, което означава че при тях „другостта“ е осмислена категория, освободена по презумция от предварителни устойчиви представи.

Отношението на респондентите към другия (въпрос № 4) варира от неутрално към положително, като не е отбелязан нито един отговор, белязан от негативен знак. Заслужава коментар преобладаващия брой респонденти от IV курс (73 %), изразили неутралност в оценката на другостта. Тук отново може да се говори за осмислено отношение и за тенденция към отсъждане не от позициите на етноцентризма, а на етнорелативизма, т.е. оценка не на базата на сравнение със собствения културен опит, а чрез обективизиране и съобразяване с контекста и универсалния човешки опит.

Според отговорите към въпрос № 6 срещата с другостта привлича преобладаващия брой от респондентите от III и IV курс, съответно 61 % и 67 %, докато при второкурсниците е равен процентът на тези, които са привлечени от другостта и тези, които се колебаят в отговора си. Най-големият процент на студентите от IV курс, които проявяват любопитство и последователен интерес към другостта, отново намира обяснение във факта, че интеркултурният тренинг, осъществен чрез дисциплината „Межкултурна комуникация“, е допринесъл за редуциране на несигурността и безпокойството, които по принцип се провокират при срещи с другостта. Неслучайно един от най-известните изследователи на интеркултурната комуникация – Уилям Гудикунст – я дефинира като процес, при който се осъществява *anxiety-uncertainty-management*, т.е. мениджмънт на несигурността и безпокойството. (Gudykunst & Kim, 1997)

Сред факторите, които са в състояние да повлияят върху отношението на индивида към другия (въпрос № 7) студентите от IV курс открояват съществуващата информация от други хора за него, а респондентите от II и III курс залагат на своите предварителни очаквания. Това означава, че последните са по-подвластни на стереотипни представи от своите колеги от IV курс, които вече са преминали интеркултурен тренинг.

Отговорите на въпрос № 10 насочват към категоричното мнение на всички респонденти, че срещите с другостта са нещо обичайно в ежедневието ни. Това означава, че младите хора възприемат напълно нормално контекста, в който се осъществява интеркултурната комуникация, а именно все по-задълбочаващите се процеси на глобализация и мултикултурализъм.

Роля на интеркултурния тренинг за развитие на чувствителност към другостта

Въпросите от анкетната карта, които хвърлят светлина върху този аспект на разработката, са 1, 5, 8 и 9.

Всички респонденти декларират, че са им попадали източници на информация, в които се интерпретират понятията „друг“ и „другост“ (въпрос № 1), като най-категорични в това отношение са студентите от IV курс – 93 % от отговорите.

Отново всички допитани лица са убедени, че образователните институции трябва да предлагат учебни дисциплини, които да разискват проблемите на другостта, (въпрос № 5) но най-силно това мнение се споделя от четвъртокурсниците – 93 %.

Респондентите от II и IV курс са уверени, че овладяването на знания по темата за другостта може да промени отношението към другия (въпрос № 8), докато тези от III курс се колебаят в отговора си. Трябва да се отбележи, че немалък брой респонденти от II и III курс (съответно 28 % и 31 %) са дали отрицателен отговор на този въпрос, докато при четвъртокурсниците няма отрицателни отговори.

Твърде разнопосочни са мненията за това върху какво могат да повлияят знанията за другостта. Според най-голям брой четвъртокурсници и второкурсници те могат да послужат за преодоляване на стереотипи и предразсъдъци, а най-много третокурсници смятат, че тези знания са полезни за проявата на по-голяма толерантност към различието.

Общият извод, който се налага от коментираната група въпроси, е, че студентите от IV курс, които са преминали курс на обучение по межкултурна комуникация, осъзнават ефекта от това обучение за минимизиране на стереотипизацията и предразсъдъчността, за скъсяване на социалната дистанция, породена от културни различия, за промяната на нагласи и като цяло за развитие на интеркултурна компетентност, като комплексна способност, съставена от разбиране, емпатия, толерантност и приспособяване към другия.

В резултат от количественото изследване, проведено с помощта на техниката семантичен диференциал и последваща обработка на данните с факторен анализ, е конструирано семантично пространство, в което се разпростират афективните оценки на конкретната група респонденти за понятието “друг”. Количествената информация от семантичното диференциране на понятието, както и данните от факторния анализ, позволяват да се направят изводи за неговото афективно значение в няколко посоки:

1. **Интериндивидуално значение на понятието “друг”.** То се получава като средноаритметично от оценките, дадени от експерименталните лица, по всяка от биполарните скали на семантичния диференциал на базата на асоциативното свързване на понятието с един от техните два полюса. Резултатите от изпълнението на тази процедура са представени в Таблица 1.

Таблица 1

Скали на семантичния диференциал	Втори курс	Трети курс	Четвърти курс
Красив-грозен	0,56	0,85	0,60
Добър-лош	0,89	0,85	0,13
Умен-глупав	0,89	0,77	0,80
Силен-слаб	0,61	0,54	0,67
Голям-малък	0,39	0,31	0,27
Приятен неприятен	1,00	0,85	0,87
Толерантен-агресивен	0,44	0,69	0,87
Познат-непознат	- 1,17	- 0,54	- 0,53
Интересен-безинтересен	1,78	1,77	1,20
Открит-потаен	- 0,78	- 0,23	- 0,07
Среден афективен индекс	0,46	0,59	0,48

На базата на представените индекси на интериндивидуалните оценки може да бъде конструиран семантичният профил на понятието "друг" за всяка от трите групи експериментални лица. (Отчетени са индексите с абсолютна стойност над 0,5, тъй като може да се предположи, че по-ниските от тази стойност представят по-слаба асоциативна свързаност на понятието със семантичната скала.)

За студентите от втори курс профилът на понятието "друг" има следния вид според величината на афективните оценки в низходящ ред: *интересен, непознат, приятен, добър, умен, потаен*.

Студентите от трети курс са градирали семантичните качества по следния начин: *интересен, приятен, добър, красив, умен*, а за четвъртокурсниците другият е: *интересен, толерантен, приятен, умен, силен, красив*.

Коментар заслужава фактът, че за трите групи респонденти другият е *интересен*. Високата афективна натовареност на това семантично качество при трите групи експериментални лица означава, че те се отнасят с любопитство към другостта и търсят обогатяване на личния опит чрез контакти с други, различни. Обстоятелството, че най-ниският сред трите афективни индекса по тази скала, е отбелязваният от четвъртокурсниците, се дължи от една страна на по-продължителния им интеркултурен опит, а от друга – на интеркултурния тренинг в обучението по дисциплината "Межкултурна комуникация", чиято основна цел е минимизирането на дистанцията в опозицията свой-чужд.

Друго заключение, което може да бъде направено, е, че единствено четвъртокурсниците са открили семантичното качество *толерантен* в профила на оценявания обект. Това означава, че те самите са включили толерантността в своя арсенал от поведения и реакции и очакват реципрочност при срещата с другия.

Прави впечатление семантичният профил, конструиран в резултат на афективните оценки на второкурсниците. Единствено тук се появяват квалификаторите *непознат* и *потаен* като качества на другия. Следователно за тази група респонденти другият е все още дистантен. Той не е допуснат в най-близкото обкръжение, защото поражда заплаха и несигурност. Една от възможните причини за това е недостатъчният интеркултурен опит, но по-вероятната причина е, че тези студенти все още не приемат различието като ценност, което се прави от техните колеги от по-горен курс в резултат на целенасочено обучение. Именно затова при тази група е отчетен най-ниският среден афективен индекс при оценката на понятието в сравнение с останалите две групи.

2. **Факторна структура на пространството от афективни значения**, в което представителите на трите експериментални групи разполагат значението на понятието "друг".

Това е процедура във връзка с количествената обработка на емпиричните данни, получени от семантичното диференциране, която се осъществява чрез факторен анализ по метода на принципните компоненти. След ротация на данните за получаване на по-категорично факторно решение са идентифицирани два фактора в пространството на афективните значения, типично за експерименталните лица. Таблица 2 представя финалното факторно решение:

Таблица 2

Фактор 1 (68 % от общата вариативност)	Индекси	Фактор 2 (32 % от общата вариативност)	Индекси
Приятен-неприятен	. 999	Силен-слаб	. 991
Познат-непознат	. 995	Интересен-безинтересен	. 900
Умен-глупав	. 988	Добър-лош	. 886
Открит-потаен	. 954	Красив-грозен	. 739
Голям-малък	. 913		
Толерантен-агресивен	. 869		

Ако се обърнем към универсалната семантична рамка Оценка-Сила-Активност за квалифициране на обекти и субекти от заобикалящата действителност, която е идентифицирана чрез посоченото по-горе изследване на Осгуд, можем да отбележим, че вторият фактор в посочената по-горе матрица, изчерпващ само 32 % от общата вариативност на корелациите, съвпада с универсалния панкултурен фактор Оценка с най-типични скали “добър-лош” и “красив-грозен”. Поради сравнително малкия брой корелации по протежение на този фактор може да се направи изводът, че “друг” не е оценъчно понятие за експерименталните лица.

Първият идентифициран фактор, който изчерпва 68 % от корелациите във факторното решение, не съвпада с никой от останалите два панкултурни фактора и може да се твърди, че е специфичен за конструираното пространство от афективни значения. Този фактор се свързва по-скоро със семантични качества, чрез които разпознаваме другостта и я отграничаваме от или интегрираме в собствените културни варианти. За условно назоваване на този фактор можем да използваме понятието “Разпознаваемост”. Следователно младите хора в студентска възраст не подхождат безкритично към другостта, не са склонни към идеализация. Те желаят първо да опознаят другия и едва след това да отсъждат и да оценяват. Този извод съвпада с направеното при качественото изследване обобщение за осъзнатата от младите хора потребност от специализирани знания по проблемите на другостта. Такова обучение наистина е необходимо, за да се променят нагласите към другия и да се постигне освободено от стереотипи и предразсъдъци поведение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеното изследване, което комбинира качествен и количествен метод за проучване на представите и нагласите към другия (чуждия, различния), дава основание да се твърди, че осъзнато и социално приемливо отношение към другостта може да се постигне единствено чрез целенасочено въздействие върху културния опит на индивидите.

Случаите на кампанийно “обучение по толерантност”, които са познати от изпълняваните в България проекти за социална интеграция, социално включване и антидискриминация, имат само краткосрочен ефект до приключване на проектното финансиране. След това т. нар. бенефициенти, главно хора в неравностойно положение и представители на малцинствени групи, са обречени на забравя и ново социално изключване.

Отношението към другостта е специфична категория в науките за културата и обществото, която подлежи на усвояване, подобно на всички понятия от арсенала на дадена научна област. Именно затова обучението по межкултурна комуникация и интеркултурният тренинг са важни не само за нивото на висшето образование. Такова обучение трябва да започне много по-рано като превенция и противодействие на агресията и социалната изолация в обществото.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Gudykunst, W. B., Y.Y. Kim. Communicating with Strangers. An Approach to Intercultural Communication. 3d ed. 1997.
- [2] Osgood. C.E, G.J. Suci, P.R. Tannenbaum. The Measurement of Meaning. Urbana. IL, University of Illinois Press. 1957.
- [3] Osgood, C.E., M.H.May, M.S.Miron. Crosscultural Universals of Affective Meaning Systems. Urbana: University of Illinois Press, 1975.
- [4] Попова, Ю. Културна специфика на афективното значение в българския език. Автореферат на дисертация. Русе, 2002.

Приложение 1

№	Анкетна карта	II курс	III курс	IV курс
1	Попадали ли са ви източници на информация, в които се интерпретират понятията "друг" и "другост"			
а	да	55%	38%	93%
б	не	17%	24%	-
в	не мога да отговоря категорично	28 %	38%	7%
2	Посочете пример за индивид, когото смятате за "друг"	непознат-4, чужденец-3, представител на различна култура-2, всеки различен-2, различен, необикновен, приятел, турчин, чужд човек, нечовешко същество	чужденец-4, човек с различен цвят на кожата, човек с различна култура, различна религия, човек с друг социален статус, мюсюлманин, азиатец, англичанин, съседите ми	чужденец-4, представител на чужда култура, човек от друга религия, интересен и различен човек, човек от друг етнос, чужд, непознат, изповядващ друга религия, хомосексуалист, румънец, арогантен политик, човекът срещу мен
3	Кое от изброените по-долу ви дава <u>най-голямо</u> основание да определите един индивид като "друг"			
а	външните белези	6%	8%	-
б	чертите на характера и други индивидуални особености	44%	46%	60%
в	непознатостта на субекта	50%	31%	33%
г	друго (посочете какво)	-	културни специфики, традиции, различна религия и език	етнос
4	Какво е вашето отношение към другия			
а	положително	50%	54%	27%
б	отрицателно	-	-	-
в	неутрално	50%	46%	73%
5	Смятате ли, че образователните институции трябва да предлагат учебни дисциплини, които да разискват проблемите на другостта и различието			
а	да	68%	69%	93%
б	не	16%	-	-
в	не мога да отговоря категорично	16%	31%	7%
6	Какво означава за вас срещата с другостта			
а	привлича ме	50%	61%	67%
б	отблъсква ме	-	-	-
в	не мога да отговоря категорично	50%	39%	33%
7	Кое от изброените е в състояние да повлияе на вашето отношение към другия			
а	съществуваща информация от приятели или други хора за него	33%	15%	53%
б	отношението на други хора към него	6%	8%	7%

в	моите предварителни очаквания	33%	46%	20%
г	друго (посочете какво)	делата на самото лице и отношението към другите, неговите действия, обективна информация, собствени впечатления, индивидуални особености	отношението му към хората и към мен, лични впечатления, неговото отношение към мен	личната ми оценка, нужда от опознаване, лични впечатления
8	Смятате ли, че овладяването на знания по темата за другостта може да промени отношението ви към другия			
а	да	61%	23%	73%
б	не	28%	31%	-
в	не мога да отговоря категорично	11%	46%	27%
9	На кое от изброените в най-голяма степен могат да повлияят знанията за другостта			
а	за преодоляване на стереотипи и предразсъдъци	50%	31%	47%
б	за проява на по-голяма толерантност към различието	11%	38%	13%
в	за развитие на по-голям интерес към чужди култури	22%	23%	33%
г	за адаптация към процесите на глобализация	17%	8%	7%
д	друго (посочете какво)	-	-	-
10	Смятате ли, че срещите с другостта са нещо обичайно в ежедневието ни			
а	да, те се случват много често	78%	69%	80%
б	случват се рядко	11%	-	20%
в	не мога да отговоря категорично	11%	31%	-

Приложение 2

Оценете понятието "друг" по дадените по-долу двуполусни скали, като се опитате да го свържете с единия или другия край на всяка скалата. Оценка 3 (-3) означава силна степен на свързаност, оценка 2 (-2) – средна степен на свързаност, оценка 1 (-1) – слаба степен на свързаност, а 0 – неутралност на оценката.

ДРУГ

Красив-грозен 3 2 1 0 -1 -2 -3	Приятен-неприятен 3 2 1 0 -1 -2 -3
Добър-лош 3 2 1 0 -1 -2 -3	Толерантен-агресивен 3 2 1 0 -1 -2 -3
Умен-глупав 3 2 1 0 -1 -2 -3	Познат-непознат 3 2 1 0 -1 -2 -3
Силен-слаб 3 2 1 0 -1 -2 -3	Интересен-безинтересен 3 2 1 0 -1 -2 -3
Голям-малък 3 2 1 0 -1 -2 -3	Открит-потаян 3 2 1 0 -1 -2 -3

За контакти:

Доц. д-р Юлиана Попова, Катедра "Европеистика", Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 813, e-mail: jppopova@ru.acad.bg

Докладът е рецензиран.